

GELENEKSEL KÜLTÜRÜMÜZDE KIRKPARE

Yard.Doç.Fisun ÖZPULAT
D.E.Ü.Güzel Sanatlar Fakültesi İzmir.

Kumaşa Yama Sanatı geleneksel bir el sanatıdır. Artık kumaşlar birleştirilerek uygun bir kullanım alanı sağlanır.

Bu sanat, günümüzün verimli değişimlerinde çağdaş bir boyutta yaşayabilme şansını yakalayabilen el sanatlarındandır.

PATCHWORK IN OUR TRADITIONAL CULTURE

Patchwork is a traditional hand craft. In this art, a favorable application field is obtained, joining the fabrics which are left over. This art is one of the hand crafts which could catch the change to be able to live through in today's modern dimension of productive transformations

1. GİRİŞ

Her kültürün kendine özgü halk sanatları vardır. Bu sanatlar kimi zaman öyle özellikler taşırlar ki, onlardan söz ederken tarihsel ve toplumsal başkalaşımın insanın vazgeçilmez niteliği sayılan doğal ve sosyal çevreye egemenliğinin temel noktasına değinmek zorunda kalırız. Geleneksel Türk Kültürünün imzasını taşıyan " Oyalar " bu özelliğin bir örneğidir. Bir de çeşitli kültürlerin günümüze bıraktıkları miraslara dönüp bakıldığında hemen her kültürde karşımıza çıkan ve birbirleriyle benzerlikler taşıyan halk sanatları vardır. Bu benzerlikler bize ister istemez şu uyarıyı unutmamayı, üzerinde kırk bin kere düşünmemizi anımsatmaktadır: çağın teknolojisi ve sosyo- ekonomistyle tekdüzeleşen- güdükleşen yaşamımızı, insanlaştırmak için kırk dereden su getirmemize gerek yok. Geleneksel değerlerdeki gizli dinamikleri, kılı kırk yaşayarak araştırırsanız bugün insan olanın yarınki kuşaklarda da nasıl yaşanabileceğinin sırrı yakalanmış olur.

Hemen her kültürde rastladığımız, günümüzde dahi önemini yitirmemiş bir el sanatı: Kırkpere' yi elden geldiğince araştıracağım.

2. FOLKLORUMUZDA 40 (KIRK) MOTİFİ

Kumaş parçalarının yan yana dikilmesiyle yapılan bu el sanatı sözcük anlamı olarak " Kırk" ve " Pare" nin birleşmesinden meydana gelmiştir. " Pare" Farsça bir kelime olup parça anlamına gelir. " Kırk" ise günlük dilimize atasözlerimizden, gelenekle-

rimizden, masallarımızdan öylesine yerleşmiştir ki, örneğin, içtiğimiz kahvenin kırk yıl hatırı vardır. Görüşmeyi arzu edip fırsat bulamadığımız dostumuza üzüntümüzü belirtirken kırk yılda bir görüşüyoruz deriz. Mazereti için bahaneler arayan arkadaşımıza kırk dereden su getiriyorsun, zor beğenen birine kılı kırk yarıyorsun deriz.

Kırk'ın Geleneksel Kültürümüzde de önemli bir yeri vardır. " Kırkı Çıkmak" lohusanın kırk gününü tamamlaması anlamında kullanılır. "Kırk Hamamı" doğumdan sonraki kırkıncı gün, lohusanın ve çocuğun hamama götürülme geleneğidir. Belki de ilk hamam gününde, anne için (40) kırkın en az bir katı, çocuk için iki- üç katı (80-120) yıl, bu dünyaya iç temizliğiyle " Haydi, yaşama pırıl pırıl şeyler üreterek katılın" dilemi yatmaktadır. Örneklerini daha da çoğaltabileceğimiz " kırk motifi", görüldüğü gibi Türk Folklor ve etnolojisinde de önemlidir. Doç. Dr. Tuncer GÜLENSOY yaptığı araştırmasında Türk Folklorunda 3,7,40 gibi bir dizi sayının gizil güce sahip olduğuna ve bu sayıların koruyucu nesnelere hastaların iyileştirilmesinde, lohusalıkta, ad koymada, nazarda, ölüm ve benzeri konularda yapılan pratik işlerin yanında kullanıldığına; saptanan bu sayıların ise gizil bir güce inançtan başka birşey olmadığına değinmiştir (GÜLENSOY, 1966) .

Bu sayısal tılsım, nazar inancı ile dikilmiş parça kumaşlarda kırkpere sanatına yansımıştır. Söz konusu sayısal tılsımda, birbir renkli parça kumaşlarda insan doğasının o yoğun çok yönlü-

lüğünün bölük- pörçük başkalaşımını yatmaktadır. İşlevsiz, unutuluveren, orada - burada sandıklarda bekleyen dağınık değişimler, bir derleyici, toplayıcı beklemektedirler. İşlevsiz başkalaşımın mor yünü ile amaçsız değişimin gri naylonu birbirinden habersiz uçuşlarına ulaşabilmek, onları yan yana getirebilmek için gerektiğinde kanatlanabilen yaratıklara gereksinim vardır. Bu yaratık insandır: sabır ve disiplinle varolan yaratıcılık egemenliğidir. Sadece Ege Bölgesinde, bir kaç merkezde yapılan araştırmalarda kırkparenin değişik adlar ile bilindiği, fakat objelerin anlam ve işlev bakımından birbirinin aynı olduğu görülmüştür.

3. İSİMLENDİRİLMESİ

Çeşitli söyleyiş biçimleriyle kırkpare:

Zmir ve Çevresinde: Kırkpare Yamalı Bohça, Kıvrıklı İş,

Denizli ve Çevresinde: Benekli İş, Çapıt İş, Kırk Benek, Ek İş,

Bozdağ ve Çevresinde: Ekli Bohça, Parçalı İş gibi isimlerle tanınırken bu tekniğe çok benzer bir teknik ile yapılan üçgen yastığa "Hanım Dilendi, Bey Beğendi" adı verilmektedir. Bu son değerlendirmenin altında "Başkalık dilendi, değişim kendini sundu, ortaya çıkan oluşumu beğendi" diye bir yaklaşımın olup olmadığını biliyormuyuz? Ayrıca Balkanlar'da eski bir Türk şehiri olan Bosna'da bir ilçe merkezinin adını alan "Benaluka" işi de kırkpare tekniğine uygun olarak küçük ve renkli kumaş parçalarının çiçek ya da geometrik biçimde kesilerek yan yana dikiş ile birleştirilmesinden meydana gelmektedir.

Geleneksel kültürümüzde yüzey düzeninin en basit terkarlarla kurulduğu parçalı bohça ve seccadeler dışında karışık desenli düzenlemeler için dikiş esnasında kumaş parçalarının kağıt şablonlarla çalışılmasından dolayı bu çeşit işlere "Katığ" adı verilir (SÜRÜR, 1976).

4. KIRKPA'RE' NİN KULLANIM ALANLARI

Geleneksel toplum yapımızda kadın köyde veya şehirde yaşasa da evi ve toprağı ile uğraşmasının yanı sıra boş vakitlerini el işleriyle doldurmaktadır. Evin ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik yönden aileye katkıda bulunmak, genç kız ise çeyizini hazırlamak amacıyla el emeğini ortaya koyar. Üretilen el sanatlarındaki manevi bilgi birikimi anadan kıza devrolan bir gelenektir. Oysa geleceğe bırakılanlara, insan doğasındaki gizler yumağının, yüzey açılımlarında çözümlenmeyi bekleyen sorunlar sergilenmektedir. Bugün modernleşme ve makınalaşma yolundaki eğilimler sonucu geleneksel sanatların giderek terk edilmesi ise sorunların birikmesine ve

bazı değerlerin kaybedilmesine neden olmaktadır.

Kırkpare el sanatının gelişmesindeki engellerin kaldırılmasında söz konusu zorlamaların aşılması; bu sanatın gündemde kalabilmesi için sosyo-ekonomik etkenler kadar, yeni bir moda olgusu olarak hobi kültüründe de onaylanması gerekmektedir. Artık kumaş parçalarının ziyan edilmeyip birbirine eklenmesiyle yapılan objeler, bugün sanatın tekniğini ve estetiğini miras alan ellerde yeniden şekillenerek modern yaşamın çağa yaraşır heyecanlarında haklı yerini alacaktır. Birçok ülkenin geleneksel el sanatlarında özellikle yorgan yüzü, yatak örtüsü, duvar panosu, yer yaygısı olarak kullanım alanı bulan kırkpare, kültürümüzde ise bunlara ek olarak giyim- kuşamda, seccade, bohça, yastık yüzü, tütün ve para kesesi, mangal örtüsü, azık torbası, heybe olarak kullanılmıştır. En yaygın kullanım alanlarında kırkpare objeleri gözden geçirecek olursak:

4.1. Kırkpare Bohça: sandık ve bohça gelenegine çok bağlı olan toplumumuzda zengin, fakir her evin birkaç yamalı bohçası bulunur.

Çorapların parça kumaşların saklandığı bu bohçalar kare veya üçgen şeklinde düzenlenmiş olup, sanki bir ressamın tablosundan çıkmışçasına çok renklidir ve saraydan köye değin uzanan bir kültür olayıdır (TANSUĞ, 1991).

Topkapı Sarayı Müzesinde, arşivdeki terzi defterlerinde, şehzadelere tavus nakışlı kumaşlardan elbise yapıldığına dair kayıtlara rastlanması üzerine yapılan araştırmalarda güzel bir şans eseri bir parçalı bohça örneği bulunmuştur. Bu bohça 15x15 cm. boyutlarında kumaş parçalarından yapılmıştır. Parçalı bohçada en değerli ve ekserisi altın telli kemha parçalarından dokunmuş kumaşlara rastlanmıştır. Bohçanın boyutları 150x180 cm. büyüklüğündedir ve 120 (yüzyirmi) parçadan meydana gelmiştir. Kumaş deseni geyik, kuş, papağan motiflerinden oluşmaktadır. XVI. ve XVII. nci yüzyıla ait otuzüç çeşit kumaş parçasının mozayik gibi eklenmesiyle meydana gelen dokumacılık sanatımızın belli bir dönemine ışık tutan adeta bir sanat hazinesidir (ÖZ, 1951).

4.2. Kırkpare Seccade: Üzerinde namaz kılmak için yapılmış, dikdörtgen biçimli, küçük halı, kilim ve yaygılar kimi zaman da parça kumaşlardan dikilmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Bosna'da yapılan ve Benaluka adı verilen eşyanın üretiminde seccade örnekleri de bulunmaktadır (SÖZEN, 1986).

Evde bulunan parça kumaşların değerlendirilmesi amacıyla yapılan seccadelere Denizli ve yöresinde "Benekli Nazamazla" denilmektedir. Mihrap ve ayakucunu belirlemek amacıyla namazlağın sağ

uzun kenarına orta yerine denk gelecek şekilde bir brit dikilir. Buna yöre ağzı ile filli denir. Böylece üzerinde başka bir işaret bulunmadığı halde seccadenin baş ve ayakucu belirlenmiş olur. Filinin diğer bir işlevi de namazlağın namaz kılındıktan sonra sabit bir yere asılması kolaylığını sağlamasıdır. Bu bölgede seccadenin mihrabın bulunduğu üst kenarında üçgen parçalarından oya gibi yapılan süse dalgı adı verilir. Kırkpare seccadelerde daha çok üçgen, kare kumaş parçalarının birbirine eklenmesiyle elde edilen düzenlemeler kullanılır. Bir de dar enli dikdörtgen şeklindeki bantların kare bir blok elde etmek üzere birbirine eklenmesiyle elde edilen bir motif vardır. Bu motif bizde bilindiği gibi, Amerikan Sanatında da Log Cabin adıyla bilinen motiftir. (Resim 2. Log Cabin motifli Kırkpare Düzenleme, Balıkesir Yöresi)

(Resim 3. Kırkpare Seccade, Denizli Yöresi)

4.3. Kırkpare Yastık: Kırkpare'nin en çok uygulandığı objelerden biride yastık yüzleridir. Genellikle yastıklardaki yüzey düzeni kare veya üçgen parçalarının yan yana gelmesiyle kurulur. Demirel yöresinde rastladığımız, başka yörelerimizde bilinip bilinmediğini henüz araştırma fırsatı bulamadığımız kırkpare yastık, kerevet denilen tahta divan köşelerinde kullanılan üçgen şeklindeki yastıktır. Yörede çeyiz adetine girmiş olan bu yastık düz veya desenli ipek kumaş parçalarıyla yapılmaktadır. Yastığın yan yüzünü iki kenarından büzülmüş ipeldi bir bant çevirmektedir. Buna puf adı verilir. Yastığın yüzü bir yukarı, bir aşağı sıralanmış eşit büyüklükte üçgen parçalardan meydana gelmiştir. Her bir üçgen, kenarlarından büzülmüş ve iç astara yer yer tutturulmuştur. Böylece astragan gibi kıvrık bir doku elde edilmiştir. Sanki "Yaratma gücünüz varsa, pılı pırtıdan da, özenilen, çok pahalı ve ancak kendinizde bulunabilecek kumaş yüzeyleri elde edebilirsiniz" demek ister gibidirler. Ayrıca içindeki renklerden biri ile hazırlanan ve yastığın boyutu ile orantılı olan bir farba büzülerek yastığın etrafına takılmıştır. Yöre halkı yastık için gerekli malzemenin konu komşudan sağlanmasından dolayı bu yastığa "Hanım dilendi, Bey beğendi" adını vermektedir.

4.4. Giyim- Kuşamda Kırkpare: Başta belirtildiği gibi kırkparenin nazar inancıyla belkide yalnızca bizim kültürümüze ait olan başka bir kullanım yeri giysilerdedir.

Etnolojide yörelere göre nazar değmesine karşı alınacak önlemler kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze değin gelmiştir. Batıl olarak değerlendirilecek bu inançlardan biri 7 yada 9 Mehmet'li evlerden alınacak parçalar ile giysi dikilmesidir. Bu, Balıkesir'den, Kars'a, Giresun'dan, Isparta'ya, Sivas'a kadar Anadolu'nun bir çok yerinde bilinen

yaygın bir gelenektir. Buna göre: çocuğu yaşamayan kadınlar yeni bir bebeğe yüklükten doğacak çocuğunun yaşaması için saygı duyduğu, uğuruna inandığı yedi yada dokuz Mehmet'li evlerden alacakları parça kumaşlar ile zıbın, takke, bebe entarisi, bebek kundağı hatta bebek yorganı dikerler. Toplanan bez parçalarından dikilen bu eşyalar çocuğa doğar doğmaz giydirilir veya kullanılır. Araştırmacı Sabiha Tansuğ bu tür giysilerin Anadolu'da hastalık şaşırtması için kullanıldığından söz etmekte, yaygın inancı şöyle açıklamaktadır. "Nazara ve kem göze karşı bebe giyiminde kullanılan parça kumaşlar kötü ruhlardan korunmak içindir. Inanca göre kötü ruhlar, çeşitli bez parçaları üzerinde kalır. İçeriye işleyemez ve onları sayar, birbirinden ayırmaya uğraşırken güneş doğar, ortalık ışınca da bu ruhlar kaçıp giderler (...)" (TANSUĞ, 1980)

Anadolu'da bebek giyimiyle ilgili hala devam eden başka bir inanç daha vardır. Yeni doğan bir bebeğe ilk giydirilen çamaşır, annenin kokusunu aldığı gibi babasının da kokusunu tanıması ve onu sevmesi için babasının eski çamaşırlarından alınan parçalarla yapılan giysidir (TANSUĞ, 1980).

Geleneksel kültürümüzde büyüklerde de parçalı giysilere rastlanır. Erkek çocukların ve delikanlıların gömlekleri ve yelekleri, kız çocuklarının elbiseleri yedi parçalıdır. Gelin kızların önlüklerine yedi renk bezlerle geometrik şekiller applike olur. Gelinlik üç eteğin içi yedi renk ile astarlanır (TANSUĞ, 1980).

4.5. Kırkpare Yorgan: Hemen her kültürde rastladığımız yorgan günümüze dek nice aşamalardan geçerek gelmiş, yataklarımızı süslemiştir. Türk kadınının eski adetlerinden olan yorgan dikiminde şüphesiz ki kullanılan parçalar her ailenin ekonomik durumuna ve kullanabileceği kumaşın çeşidine göre değişecektir. Yapılan araştırmalarda kırsal kesimde çeyiz geleneği ile rengarenk basma kumaş parçalarından dikilmiş yorganlara rastlanmıştır. Bugün hala yapılmakta olan bu tür yorganlara Denizli ve yöresinde Benekli Yorgan adı verilmektedir. (Resim 4. Benekli Yorgan, Denizli)

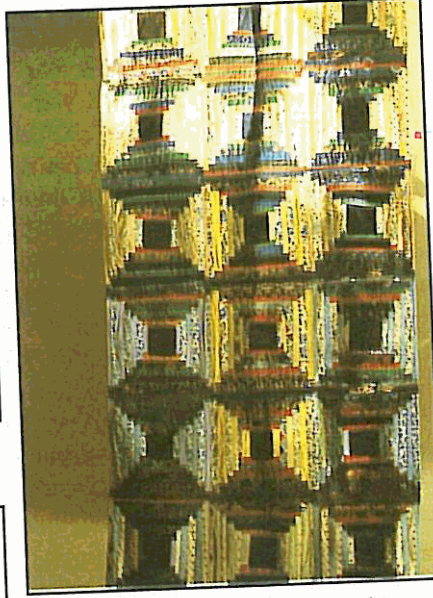
Eli hünerli kadınlar komşularıyla aralarında değış tokuş yapmak amacıyla desenli kumaş alışverişi yaparlar. Her evin yüklüğünde benekli yorganlardan en az bir tane bulundurarak: "Bizimde koca dünyada bir lekemiz, bir noktamız gereken yerde saklı" denilmektedir. (Resim 5. Kırkpare Yorgan, Detay)

Yorgan sanat boyutuna yataklarımızın, şiltelerimizin üzerinden katlanıp müzelerdeki yerini almaya başladığından beri girmektedir.

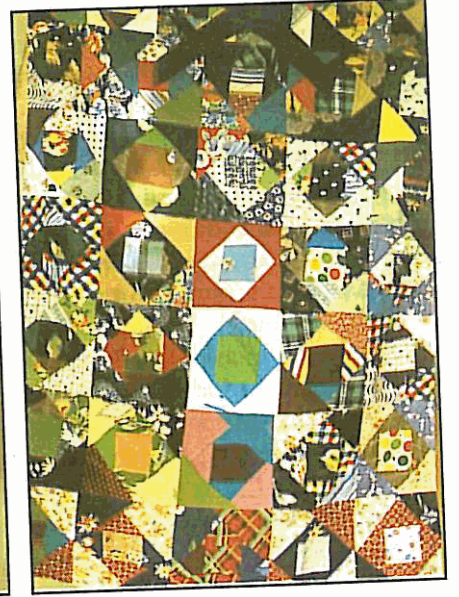
Parça kumaşların eklenmesiyle dikilen bu yorganlar özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ve

Resim 1. Bohça Örneği

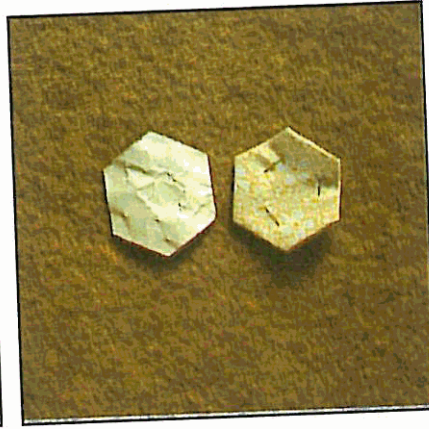
Resim 2. (Log Cabin) motifli.
Balıkesir Yöresi Kırkpere Seccade

Resim 3. Kırkpere Seccade

Resim 4. Benekli Yorgan-Denizli

Resim 6. Modül Şablonu

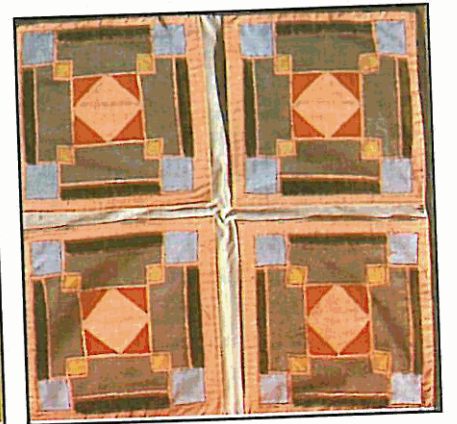
Resim 8. Yatak Örtüsü

Resim 5. Kırkpere Yorgan Örneği

Resim 7. Birleştirilmiş Modüllerin
Arka Yüzü

Resim 9. Blok-Ünite düzenlemeli
Kırkpere Örneği

Japonya'da sanat eseri niteliğine bürünmüştür (Milliyet Sanat Dergisi, 1985).

Amerikan Halk Sanatları içinde parça kumaşların birbiri ile bir düzen içinde eklenerek birleştirilmesine Patchwork adı verilmektedir. Amerika Kıtasına ilk yerleşen yabancılar yerleşik hayata geçmelerinden hemen sonra biriktirdikleri küçük kumaş parçalarından bir tür albüm yapmaya başlamışlardır. Adları bilinmeyen kadınların yaptıkları ve aile yaşamının ilginç kanıtları olan eserler açısından Amerikan Folk Sanatları ilginçtir. Söz konusu küçük kumaş parçaları kadınları bir araya getirir. Doğum, evlenme, ölüm hatta siyasi bir olay, yaşamlarının önemli bir anını kutlamak için yorgan dikmek birer sebeptir.

Amerikalı Sanat eleştirmeni Alexeieff bu konuya şöyle değinmektedir: "(...) Bugün yorgan yalnızca evlerde ve kadınlarca yapılmamaktadır. Sayısız sanatçı kendini bu işe vermiştir. (...) Bu sanatın canlılığı Amerikan toplumunu yansıtmaktadır. Caz gibi yorgan da yaşamaktadır. Saatler, hatta aylarca çalışmayı gerektiren yorgan sanatının eski örneklerinde geometrik konular yanında lale, yıldız, dalga, güneş hatta kurgusal bir sahne gibi konular işlenmiştir (Milliyet Sanat Dergisi, 1985).

5. GÜNÜMÜZ TEKSTİL SANATLARINDAKİ YERİ

Günümüzde Amerikan yorgan sanatçıları bu geleneksel akımları izlemenin yanında geometrik biçimlerle oynamadaki ustalıktan dolayı Victor VASARELY, Pietr MONDRIAN yada Kenet NOLAN gibi çağdaş ressamlarla karşılaştırılabilirler. Amerika'da, bugün kentlerde, sanat okullarında resim, yontu, gravür sanatı yada mimarlık eğitimi yapmaya gelen öğrenciler yorgan sanatına da yönelmektedirler. Böylece bu sanat yalnızca evlerde ve kadınlarca yapılan bir sanat olmaktan çıkmıştır (Milliyet Sanat Dergisi, 1985).

Ülkemizde ve diğer kültürlerin halk sanatlarında çok basit geometrik formların yan yana getirilmesiyle kaleidoskoptaki gibi değişen bir modül ya da blok'a dayanan düzenlemeler ile elde edilen kırkpare, özellikle Amerika'da bazı temel tekniklere oturtulmuştur. Kırkpare'nin en ilginç özelliği, birleşen parçaların oluşturduğu dizayndır. (Resim 6. Modül Şablonu), (Resim 7. Birleştirilen Modüllerin arka yüzlerinin görünümü) (Resim 8. Kırkpare Yatak Örlüsü, Aynı modülün tekrarlarından oluşan yüzey düzeni)

Bunların bazıları basit olup, kolay analiz edilebilir. Diğerleri ise öylesine karışıktır ki, nasıl yapıldığına akıl erdirmek güç olur. Anlaşılması en kolay kırkpare tipi: tek biçim kırkparedir. Bu dü-

zenlemede tüm parçalar aynı şekil ve boydadır. Diğer kırkpare örneklerinin hepsi blok-ünite sınıfına girerler. Bu isim parçacıkların daha sonra temel biçimi oluşturacak bir bloka bağlanmasından dolayı verilmiştir (GÖKTEPE, 1990).

(Resim 9. Blok-ünite Kırkpare örneği)

Blok-ünite düzenlemeler kendi içinde iki gruba ayrılırlar. Parçacıkların uç uca dikildiği Mozayık Tip ve parçacıkların kareler halinde taban kumaşa dikildiği Aplike Tip. Blok-üniteler kesin şekilli ve geometrik form içine oturduğundan bu şekilde bir kaç ünite bir araya getirilerek yeni dizaynlar da elde edilebilir. Aplike tipte: bir aplike parça ve bir de dikildiği taban kumaş vardır. Burada kullanılan desenler gerçek objelerin stilizasyonudur (GÖKTEPE, 1990).

6. SONUÇ

Sabır, hayal gücü, ustalık ve hünere birbiriyle kaynaştığı bu el sanatına günümüzde en iyi sahip çıkan ve yaşamlarındaki yerini koruması için ellerinden geleni yapan, Amerikan Kültürünün insanıdır. Bu sanatı tanıtmak, yeni nesile aşılacak, ona çeşitli konferanslar, yayınlar, haftalar ithaf etmek hep geleneğin sürdürülmesi adınadır.

Duyuların, düşüncelerin fırçasız, paletsiz ama rengarenk resme dönüşebileceği bu sanatın tekniği, dileriz Batı'dan gelen bir moda özentisi olarak değil, öz değerlerimizin ortaya çıkarılması adına kullanılsın. Yüzlerce yıldır geleneksel kültürümüzde yerini koruyan kırkpare el sanatının, günümüzün verimli değişimlerinde yaşayabilmesi için; geçmişteki ve bugünkü yok olanlarla, varolanları yan yana getirebilirsek, birbirine elle, makinayla dikersek yola çıkmış olunacaktır.

KAYNAKÇA:

- GÜLENSOY, TUNCER, Bayrak, 1 Aralık 1966, Yıl:2, Sayı:24
- SÜRÜR, AYTEN, Türk İşleme Sanatı, Akbank Yayınları, Türk Süsleme Sanatları Serisi:4, İstanbul, 1976
- TANSUĞ, SABIHA, Antik- Dekor, Sayı:11, Yıl:1991
- ÖZ, Tahsin, Türk Kumaş ve Kadifeleri, Cilt II., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951
- SÖZEN, METİN, TANYELİ, UĞUR, Sanat, Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986
- TANSUĞ, SABIHA, Sanat Dünyamız, Yıl:7, Sayı:19, Mayıs 1980
- MILLİYET SANAT DERGİSİ, Yeni Dizi 128/15 Eylül 1985
- GÖKTEPE, ASLI, Geleneksel El Sanatlarında Kırkparenin Yurdumuzda ve Dünyada Yeri, (Basılmamış Lisans Tezi), İzmir, 1990.